

AN'ANAVIY IJROCHILIK NAMUNALARINI ZAMONAVIY YOSHLAR ESTETIK DIDINI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA O'RGANISH

M.Sotivoldiyeva

Qo'qon davlat universiteti

Musiqa ta'limi yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy raxbar: **O.Tilloxo'jayev**

Musiqa nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada an'anaviy ijrochilik namunalarini yoshlarning estetik didini shakllantirish vositasi sifatida o'rganishning pedagogik va madaniy ahamiyati yoritilgan. An'anaviy ijrochilikning xalqning tarixiy xotirasi, milliy musiqiy tafakkuri, badiiy-estetik qarashlari hamda ma'naviy qadriyatlarini avloddan avlodga yetkazishdagi o'rni tahlil qilinadi. Yoshlar estetik didining shakllanishida xalq qo'shiqlari, maqom namunalari, an'anaviy cholg'u ijrochiligi, baxshichilik va ustoz-shogird an'alaridan foydalanish imkoniyatlari ochib beriladi. Zamonaviy media makoni sharoitida an'anaviy musiqa namunalarini yoshlar uchun tushunarli, qiziqarli va interaktiv shaklda taqdim etish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, tinglash, qiyoslash, tahlil qilish, ijro etish va ijodiy talqin faoliyatlarini birlashtirish orqali estetik didni rivojlantirishning pedagogik modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: an'anaviy ijrochilik, estetik did, yoshlar, milliy musiqa, maqom, xalq qo'shiqlari, cholg'u ijrochiligi, musiqiy idrok, badiiy tafakkur, ustoz-shogird, musiqiy madaniyat.

Kirish

Jamiyatning madaniy taraqqiyoti insonning go'zallikni anglash, badiiy hodisalarni farqlash, san'at asarlariga ongli munosabat bildirish va estetik mezonlar asosida baholash qobiliyati bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, yosh avlodning estetik didini shakllantirish ta'lim va tarbiya tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Estetik did insonning musiqa, adabiyot, tasviriy san'at, teatr, me'morchilik va boshqa san'at turlaridagi go'zallikni anglash hamda baholash qobiliyatini belgilaydi. Bugungi yoshlar keng axborot oqimi, turli musiqiy janrlar, raqamli platformalar va global madaniy jarayonlar ta'sirida voyaga yetmoqda. Bir tomondan, bunday imkoniyatlar musiqiy dunyoqarashning kengayishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, badiiy qiymati turlicha bo'lgan musiqiy mahsulotlarni tanlash va baholash masalasini dolzarb etmoqda. Shu sababli yoshlarni musiqani shunchaki tinglovchi sifatida emas, balki uning badiiy-estetik xususiyatlarini anglay oladigan faol tinglovchi sifatida tarbiyalash zarur. Bu jarayonda milliy musiqa merosining alohida o'rni mavjud. An'anaviy ijrochilik namunalarida xalqning tarixiy tajribasi, hayot tarzi, dunyoqarashi, tabiat va inson haqidagi tasavvurlari,

quvonch va iztiroblari, ezigulik va go‘zallik haqidagi qarashlari mujassamlangan. Shuning uchun an’anaviy musiqa yoshlar uchun faqat tarixiy meros emas, balki zamonaviy estetik tarbiyaning faol pedagogik vositasi sifatida qaralishi lozim.

An’anaviy ijrochilik - xalq tomonidan tarixiy taraqqiyot davomida shakllantirilgan ijro uslublari, musiqiy janrlar, kuy-ohanglar, ijrochilik maktablari va ustoz-shogird tajribalarining uzviy majmuasidir. Uning tarkibiga xalq qo‘shiqlari, lapar, terma, dostonchilik, maqom, an’anaviy cholg‘u ijrochiligi, marosim musiqasi va boshqa ijodiy shakllar kiradi. An’anaviy ijrochilikning asosiy xususiyati shundaki, unda musiqiy asarning mazmuni faqat tovushlar tizimi orqali emas, balki ijro uslubi, ohangning rivojlanishi, ritmik xususiyat, tembr, talaffuz, bezaklar va ijrochining individual talqini orqali ham namoyon bo‘ladi. Estetik did esa shaxsning go‘zallik va xunuklik, nafislik va qo‘pollik, badiiy mukammallik va badiiy zaiflikni farqlash, san’at asarining mazmuni va shaklini baholash qobiliyatidir. Musika bilan bog‘liq estetik did tinglash madaniyati, musiqiy obrazni anglash, ijro sifatini baholash, janr va uslubni farqlash hamda musiqiy asarga shaxsiy munosabat bildirish orqali rivojlanadi.

Yoshlarning estetik dunyoqarashi shakllanishida musiqa alohida psixologik imkoniyatlarga ega. Musika bevosita hissiyotga ta’sir qilishi, kayfiyatni o‘zgartirishi, tasavvurni faollashtirishi va muayyan badiiy obrazni yaratishi bilan boshqa san’at turlaridan ajralib turadi. An’anaviy ijrochilikda esa musiqiy obraz xalqning tarixiy va ijtimoiy tajribasi bilan bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Masalan, xalq qo‘shiqlarida insoniy munosabatlar, ona Vatanga muhabbat, tabiatga ehtirom, mehnat, do‘stlik, sadoqat, mehr-oqibat kabi tushunchalar musiqiy obrazlar orqali ifodalanadi.

Maqom san’ati esa yoshlarning musiqiy-estetik tafakkurini rivojlantirish uchun yanada murakkab imkoniyatlarni taqdim etadi. Maqom namunalarini tinglash jarayonida talaba yoki o‘quvchi ohang rivoji, lad xususiyatlari, usul, ijro bezaklari, ovoz imkoniyatlari va badiiy talqinga e’tibor qaratadi. Shu orqali oddiy “yoqdi–yoqmadi” darajasidagi bahodan asoslangan estetik baholashga o‘tish imkoniyati paydo bo‘ladi. Masalan, ikki xil ijroni tinglagan talaba quyidagi savollar asosida fikr yuritishi mumkin:

1. Qaysi ijroda asarning musiqiy obrazi aniqroq ochilgan?
2. Ijrochi ovoz yoki cholg‘u tembridan qanday foydalangan?
3. Dinamik o‘zgarishlar badiiy mazmunga qanday ta’sir qilgan?
4. Ijroda an’anaviy uslub qanday saqlangan?
5. Ijrochining individual talqini nimada namoyon bo‘lgan?
6. Qaysi ijro estetik jihatdan ta’sirchanroq va nima sababdan?
7. Sizningcha, zamonaviy tinglovchi uchun ushbu asarning qanday jihatlari qiziqarli?

Bunday savollar yoshlarni tayyor bahoni qabul qilishdan ko‘ra, o‘z estetik qarashlarini asoslashga o‘rgatadi.

Milliy cholg‘ular an’anaviy musiqiy tafakkurning muhim belgilaridan biridir. Dutor, rubob, tanbur, gijjak, nay, doira, chang va boshqa cholg‘ularning har biri o‘ziga xos tembr, ijro texnikasi va musiqiy ifoda imkoniyatlariga ega. Cholg‘u

ijrochiligini estetik tarbiya vositasiga aylantirish uchun yoshlarni cholg‘uning nomi va tashqi ko‘rinishi bilan tanishtirishning o‘zi yetarli emas. Cholg‘uning badiiy imkoniyatlarini amaliy tinglash va ijro tajribasi orqali ochib berish muhim. Masalan, dutor ijrosini o‘rganishda talaba uning torlari, sozlanishi yoki ijro texnikasi haqidagi ma’lumot bilan cheklanib qolmasdan, turli ijrochilar talqinidagi bir asarni tinglashi mumkin. Shundan so‘ng ijrolar o‘rtasidagi farqlar aniqlanadi. Bu jarayonda temp, dinamika, artikulyatsiya, bezak, frazirovka, tembr va ijrochilik uslubi kabi mezonlardan foydalaniladi. Bunday faoliyat yoshlarning “tinglash → farqlash → tahlil qilish → baholash → xulosa chiqarish” zanjiri asosida estetik tafakkurini rivojlantiradi.

Xalq qo‘shiqlari an’anaviy ijrochilikning yoshlar hayotiga eng yaqin shakllaridan biridir. Ularning melodik soddaligi, obrazlarning hayotiyliigi va mazmunning xalqona ifodasi ta’lim jarayonida faol foydalanish imkonini beradi. Xalq qo‘shiqlarini o‘rganishda uch bosqichli yondashuv samarali natija beradi.

Birinchi bosqich - tinglash va hissiy idrok.

O‘quvchi yoki talaba asarni birinchi navbatda yaxlit musiqiy obraz sifatida qabul qiladi. Bu bosqichda “Asar sizda qanday kayfiyat uyg‘otdi?”, “Qaysi musiqiy lavha sizga kuchliroq ta’sir qildi?” kabi savollar beriladi.

Ikkinchi bosqich - musiqiy-estetik tahlil.

Tinglovchi asarning janri, melodik rivoji, ritmi, ijro uslubi, ovoz yoki cholg‘u tembri hamda badiiy ifoda vositalarini tahlil qiladi.

Uchinchi bosqich - shaxsiy estetik pozitsiya.

Talaba asar haqidagi fikrini mustaqil ifodalaydi, ijroni baholaydi va o‘z bahosini musiqiy dalillar bilan asoslaydi.

Shu tariqa xalq qo‘shig‘i oddiy tinglash materialini emas, balki estetik fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik resursga aylanadi.

Maqom san’ati yoshlarning musiqiy-estetik tafakkurini chuqurlashtirish uchun katta imkoniyatga ega. Biroq maqom namunalarini yoshlar auditoriyasiga taqdim etishda pedagogik vositalar va metodlarni to‘g‘ri tanlash talab etiladi. Maqomni o‘rganish jarayonini “tarixiy ma’lumot - tinglash - tahlil - ijro - ijodiy talqin” ketma-ketligida tashkil etish mumkin. Avvalo, asarning yaratilish muhiti, janr xususiyatlari va ijrochilik an’anasi haqida qisqa tushuncha beriladi. Keyin professional ijro tinglanadi. Tinglashdan keyin talabalarga musiqiy materialni tahlil qilish topshiriladi. Masalan:

Asarni tinglang → asosiy ohang xususiyatini aniqlang → ritmik tuzilishga e’tibor bering → ijrochining ovoz/cholg‘u imkoniyatidan foydalanishini tahlil qiling → badiiy obrazni izohlang → ijro sifatini baholang.

Bunday faoliyat yoshlarning murakkab musiqiy materialni bosqichma-bosqich anglashiga yordam beradi.

Bugungi yoshlar musiqa tinglash jarayonida raqamli platformalardan keng foydalanadi. Shu sababli an’anaviy ijrochilikni yoshlar hayotidan alohida holda tasavvur qilish samarali emas. Aksincha, milliy musiqiy meros bilan zamonaviy tinglash madaniyati o‘rtasida muloqot yaratish zarur. Bunda “an’ana yoki zamonaviylik” tarzidagi qarama-qarshilikdan ko‘ra, “an’ana va zamonaviy idrok”

tamoyili samaraliroqdir. Masalan, bitta xalq qo‘shig‘ining an’anaviy ijrosi bilan zamonaviy aranjirovkadagi talqinini tinglash va qiyoslash mumkin. Talabalar quyidagi jihatlarni aniqlaydi:

- melodik asosning saqlanish darajasi;
- ritmik o‘zgarishlar;
- cholg‘ular tarkibi;
- vokal ijro uslubi;
- tembr;
- dinamika;
- aranjirovka xususiyatlari;
- an’anaviy ruhning saqlanishi;
- zamonaviy talqinning estetik ta’siri.

Bu yondashuv yoshlarni zamonaviy musiqani inkor etishga emas, balki turli musiqiy mahsulotlarni estetik mezonlar asosida tanlashga o‘rgatadi. An’anaviy ijrochilik namunalaridan foydalanishda quyidagi pedagogik modelni qo‘llash mumkin:

1. **Eshitish** - musiqiy asar bilan dastlabki tanishuv.
2. **Hissiy qabul qilish** - musiqa uyg‘otgan kayfiyat va obrazni anglash.
3. **Musiqiy farqlash** - ritm, kuy, tembr, dinamika va ijro uslubini ajratish.
4. **Qiyoslash** - turli ijro va talqinlarni solishtirish.
5. **Estetik tahlil** - asarning badiiy qiymatini aniqlash.
6. **Shaxsiy baho** - mustaqil estetik fikr bildirish.
7. **Ijodiy talqin** - o‘z ijrosi, aranjirovkasi yoki musiqiy loyihasida an’anaviy materialdan foydalanish.

Ushbu ketma-ketlik yoshlarning estetik didini passiv qabul qilish orqali emas, balki faol musiqiy faoliyat orqali shakllantirish imkonini beradi.

An’anaviy ijrochilikni o‘rganishda ustoz-shogird munosabatlari alohida ahamiyatga ega. Chunki an’anaviy ijro uslubi ko‘pincha yozma manba orqali to‘liq o‘zlashtirilmaydi. Ijrodagi nozikliklar, ohangning tabiiyligi, bezaklarning o‘rni, musiqiy frazani his qilish, asarning ruhiy mazmunini yetkazish kabi jihatlar bevosita ijro jarayonida namoyon bo‘ladi. Ustoz-shogird an’anasi yoshlarni nafaqat musiqiy texnikaga, balki ijrochilik madaniyatiga ham o‘rgatadi. Ustozning ijrosini tinglash, xatolarni anglash, ijroni qayta bajarish, o‘z faoliyatini baholash va asta-sekin mustaqil talqinga o‘tish estetik didning tabiiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu jarayonda ustozning shaxsiy namunasi katta tarbiyaviy kuchga ega. Ustoz asarga munosabati, tinglash madaniyati, sahna odobi, milliy merosga hurmati va ijrochilik mas’uliyati orqali shogirdning estetik mezonlarini shakllantiradi.

Raqamli texnologiyalar an’anaviy ijrochilikni yoshlar orasida ommalashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Audio va video yozuvlar, raqamli arxivlar, virtual konsertlar, musiqiy platformalar, interaktiv taqdimotlar hamda raqamli portfolio vositalari orqali talabalar turli ijrochilar faoliyati bilan tanishishi mumkin. Bunda texnologiyaning o‘zi maqsad emas. Asosiy vazifa - raqamli imkoniyatdan foydalanib, tinglash va estetik tahlil sifatini oshirishdir. Masalan, talaba uch xil ijroni raqamli portfolio shaklida jamlaydi. Har bir ijro uchun:

- asar haqida qisqa ma’lumot;
- ijrochi;
- ijro uslubi;
- musiqiy xususiyatlar;
- shaxsiy estetik baho;
- qiyosiy xulosa

keltiriladi. Natijada raqamli portfolio yoshlarning mustaqil tinglash va estetik tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi vositaga aylanadi.

Yoshlarning estetik didini rivojlantirish jarayonida natijani aniqlash uchun aniq mezonlardan foydalanish lozim.

Birinchi mezon - **musiqiy idrok**. Talaba asarning umumiy obrazini va kayfiyatini anglay oladi.

Ikkinchi mezon - **musiqiy farqlash**. Turli ijro uslublari, tembr, ritm, dinamika va melodik xususiyatlarni ajrata oladi.

Uchinchi mezon - **estetik tahlil**. Asarning badiiy qiymatini musiqiy vositalar asosida izohlaydi.

To‘rtinchi mezon - **estetik baholash**. O‘z fikrini mustaqil va asosli ifodalaydi.

Beshinchi mezon - **milliy musiqiy merosga munosabat**. An’anaviy ijrochilik namunalarining madaniy va badiiy qiymatini anglaydi.

Oltinchi mezon - **ijodiy qo‘llash**. O‘z ijrochilik yoki ijodiy faoliyatida an’anaviy musiqiy elementlardan ongli foydalanadi.

Shu mezonlar asosida estetik didning shakllanish darajasini boshlang‘ich, rivojlanayotgan va yuqori darajalarga ajratish mumkin.

Xulosa

An’anaviy ijrochilik namunalari yoshlarning estetik didini shakllantirish uchun katta pedagogik, badiiy va madaniy imkoniyatlarga ega. Xalq qo‘shiqlari, maqom, milliy cholg‘u ijrochiligi, baxshichilik va ustoz-shogird an‘analari orqali yosh avlod milliy musiqiy tafakkurning o‘ziga xos jihatlarini anglaydi, badiiy obrazlarni idrok etadi va musiqiy asarlarni estetik mezonlar asosida baholashga o‘rganadi. Estetik didning shakllanishi tayyor musiqiy baholarni o‘zlashtirish bilan emas, balki faol tinglash, qiyoslash, musiqiy tahlil, ijro, baholash va ijodiy talqin jarayonlari orqali amalga oshadi. Shu jihatdan an’anaviy ijrochilik namunalarini ta’lim jarayoniga kiritishda “tinglash - his qilish - farqlash - tahlil qilish - baholash - ijodiy talqin” ketma-ketligi samarali metodik asos bo‘la oladi. Zamonaviy yoshlar uchun milliy musiqiy merosni faqat tarixiy yodgorlik sifatida taqdim etish yetarli emas. Uni bugungi estetik ehtiyojlar, raqamli media muhiti, zamonaviy ijrochilik shakllari va yoshlarning ijodiy qiziqishlari bilan bog‘lash zarur. An’anaviy va zamonaviy musiqa o‘rtasidagi qiyosiy tinglash hamda ijodiy muloqot yoshlarning musiqiy tanlovlarini ongli amalga oshirishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning II Xalqaro maqom san’ati anjumanining ochilish marosimidagi nutqi, 2024-yil 25-iyun
2. Fitrat, A. O‘zbek klassik musiqasi tarixi. - Toshkent: Fan, 1993.

3. Rajabiy, Yu. Shashmaqom. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.
4. Turdiyev, Sh. O‘zbek an’anaviy xonandaligida ustoz-shogird an’anasining badiiy-ijrochilik tamoyillari. -Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali, 2026, 8(5), 2252–2255.
5. Azizxonova, M., and E. Qobilova. "YoSHLARNI MUSIQIY MADANIYATI VA MA’NAVIYATNI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQIY TARBIYANING AHAMIYATI." *Oriental Art and Culture* 3 (2022): 51-57.
6. Qobilova, E. "THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION." *QO ‘QON UNIVERSITY NEWSLETTER* 12 (2024): 99-100.
7. Qobilova, E. "Musiqi o‘qitish metodikasi va maktab repertuari." *Oquv qollanma, Fargona. “Fargona” nashriyoti* (2020).
8. Qobilova, E. (2023). Forming a sense of internationality in students through the traditional music of Azerbaijan. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3, 127-132.
9. E’zozxon, Q., Teshaboyeva, Z., & Ergasheva, S. D. (2024). HOZIRGI O ‘ZBEK HIKOYACHILIGINING YETAKCHI TAMOIYILLARI. *University Research Base*, 46-49.
10. Otto, M., & Thornton, J. (2024). TA’LIMDA MUSIQA O ‘QITISHNING AHAMIYATI. *QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 12, 99-100.
11. Qobilova, E., Xaydarova, I., & Gulnora, R. (2024). O ‘ZBEK XALQ AN’ANALARI-TARBIYA OMILI. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(26), 192-195.
12. Қобилова, Э. Б. "ФОРМИРОВАТЬ ДУХОВНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОРА ЖАНРА." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 291-295.